

KİŞİLERARASI DUYARLILIK EĞİTİMİNİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EMPATİ VE İLETİŞİM BECERİLERİNE ETKİSİ*

Nagehan AKGÜL** -Nurgül YAVUZER***

Öz

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerine verilen kişilerarası duyarlılık eğitiminin, empati ve iletişim becerilerine olan etkisini incelemektir. Araştırmanın diğer bir amacı, kişisel değerlendirme formunda yer alan değişkenler ile üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerileri arasında anlamlı farklılık olup olmadığının belirlenmesidir. Araştırma 2016 - 2017 öğretim yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Programı'nda öğrenim gören 48 öğrenci üzerinde yürütülmüştür. Araştırmada kullanılan ölçekler; Ad, soyadı, yaş, annenin eğitim durumu, babanın eğitim durumu, annenin ve babanın çalışıp çalışmama durumu, kardeş sayısı, bölümünü lisansa (4 yıla) tamamlamayı düşünüp düşünmediği, yaşamınızın çoğunu geçirdiği yerleşim birimi gibi değişkenler hakkında bilgi toplamak amacıyla "Kişisel Değerlendirme Formu", her iki grupta bulunan öğrencilerin empati ve iletişim becerileri düzeylerini belirlemek amacıyla, Korkut (1996b) tarafından geliştirilen İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği ve Dökmen (1988) tarafından geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeği kullanılmıştır. Toplanan veriler; SPSS 17 programı kullanılarak değişkenler arasındaki normal dağılım ve homojenlik durumuna göre Paired Samples Test ve Independent Samples Testleri ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, kişilerarası duyarlılık eğitiminin, empati ve iletişim becerisi düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca kişisel değerlendirme formunda yer alan diğer bağımsız değişkenlerle empati ve iletişim becerisi düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar tartışılmış ve gelecek araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Empati, İletişim Becerisi, Kişilerarası Duyarlılık.

THE EFFECT of INTERPERSONAL SENSITIVE EDUCATION on EMPATHY and COMMUNICATON SKILLS of UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

This study aims to investigate the effect of interpersonal sensitivity training which is taken by university students as a lesson on empathy and communication skills.

* Bu makale Nagehan Akgül'ün, Nurgül Yavuzer danışmanlığında yürüttüğü "Kişilerarası duyarlılık eğitiminin üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerilerine etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Öğr.Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Sosyal Bilimler MYO, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Tokat/Türkiye. Nagehan.akgul@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0001-6786-0820

*** Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, nurgul.yavuzer@gedik.edu.tr.

Other aim of the study is determinate either there are meaningful differences between the empathy and communication skills of the university students or not by the variants on the available evaluation form. Study is performed on 48 students of Gazi Osmanpaşa University, institute of sciences, child development program at 2016-2017 term. The used scales in the investigation are; name,surname,age,the education degree of the mother,whether mother or father works,number of the siblings,whether they think completing their deparmant to bachelor's degree,dwelling in which they mostly spend their lives. With the aim of obtaining information about these variants "Personel Evaluation Form" , with the aim of determining the levels of both empathy and communicaton skillsof students in both group "Communication Skills Evaluation Scale" developed by Korkut (1996b) and Emphatic Tendancy Scale developed by Dökmen (1998) were used. SPSS 17 program was used for analyze the obtained data. It was analyzed by Paired Samples Test and Independent Samples Test according to the normal distribution and homogeneity between variants. At the end of study, meaningful relationship is observed between interpersonal sensitivity training with empathy and communication skill levels. Besides, it is investigated that whether there is a meaningful difference among empathy and commucation skill levels with other independent variants which presented in personal examination form or not. Results of the study were discussed and made suggestions for further studies.

Key Words: Empathy, Communicaton Skills, Interpersonal Sensitiveness.

1.GİRİŞ

Anlam olarak çok bilinmemekle birlikte zaman zaman hayatımızda kullandığımız zaman zaman da mizacımıza ekleyerek huy edindiğimiz bir kavram olan kişilerarası duyarlılık, bireyin diğer kişilerle olan ilişkilerinde, üzerinde durulmayıp kıymet verilmediğine ya da kötü davranıldığına inanarak onların davranışlarını yanlış değerlendirmesine böylece insanların olduğu yerlerde tedirgin olarak kendini geri çekmesine yol açan, diğerlerinin duygu ve davranışlarına çok fazla dikkat etme ve tenkit edilme ya da reddedilmeye karşı aşırı hassas olma meyilimidir (Boyce ve Parker, 1989).

Kişilerarası ilişkilerde duyarlılığı olan kişilerin değerli kıldığı diğerlerin iletişim şekilleri, hisleri, fikirleri ve tutumları çok mühimdir. Kişilerarası ilişkilerinde duyarlı olanlar, çok ehemmiyetli olmayan basit, küçük ve çözümü kolay büyütüp içinden çıkılamayacak hale getiren, ilişkinin ilerlemesinde önleyici bir davranış üstlenen, hassas kişilerdir (Boyce & Mason, 1996).Kişilerarası duyarlılığın yapısında kişilerin fikir ve tutumlarında anlamsızlık ve yerinde olmayan bir hassaslık mevcuttur. Kişilerarası duyarlılığın yapısı başkalarınca anlaşılan veya doğru bir tenkit korkusu ve başkalarının tutum söylemleri hakkında çoğalan kaygı ve başkalarına karşı denetleyici tavırlar biçiminde toplumsal geribildirime genel bir hassaslık olarak adlandırılmaktadır. Kişilerarası duyarlılık; şahsi olarak yetememe düşüncesi, başkalarının davranışını sürekli hatalı değerlendirerek ilişkilerde geri durma, güvensiz davranış gibi başkalarıyla aynı yerde bulunulan zaman diliminde rahat olamama ile biçimlenir (Boyce vd., 1992). İletişim dediğimizde ilk akla gelen konuşma, anlaşma,

Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Empati ve İletişim Becerilerine Etkisi

yüzleşme; sonrasında ise, kitle iletişim araçları, iletişim teknolojileri ve medya gelir. Fakat bunlar iletişim konusunda çok genel etkilere ve onlara dair ifadelere karşılık gelir (Açıkgöz, 2005, s.24). İletişimin sağlıklı ve tesirli olabilmesi için insanlar arasında sevgi, saygı, güven ve onaylanma çok önemlidir. İletişimin sağlıklı olması sağlıklı bir toplumun var olmasında büyük öneme sahiptir. Bireyler kişilerarası ilişkiler konusunda eğitilirse ilişkiler hakkında bilgi sahibi olacak, davranışlarının nedenlerini görecektir böylece sağlıklı yaşam sürmeleri daha kolay olacaktır (Bozgeyikli, 2001).

Empati; bireyin karşısındaki kişinin hissettiklerini, düşündüklerini, olaylara bakış açısını onun gibi anlayarak, onun gibi düşünüp hissederek karşısındaki kişinin duygusunu anlayabilmesi ve karşısındaki kişiye onu anlayabildiğini fark ettirme eylemidir. (Dökmen, 2002, s.135). Bir çok meslekte empati duygusunun gelişmiş olması gerekmektedir. . Bu nedenle bugünün öğrencisi, yarının meslek sahibi gençlerimizin empati duygusunun gelişmesi gerekir. Çünkü insanlar birbirleri ile empatik ilişkiler kurarak iletişime geçebilirler, karşılıklarını anlayabilirler, iç dünyalarına girebilirler ve böylece kendilerine severek yaptıkları bir iş, olumlu bir meslek hayatları oluşturabilirler. Yaşamın içinde var olmanın birçok unsuru var: bunlardan biri iletişim bir diğeri ise empatidir. Sosyal hayatın olmazsa olmazı olan bu iki kavram insan yaşamında birbirini tamamlar niteliktedir. Bu günkü dünyada kavgaların, tartışmaların, anlaşmazlıkların, kırgınlıkların, gözyaşların, depresyonların hatta cinayetlerin çoğu nedeni hem kendimizle hem de karşımızdaki kişi ile kurmayı başaramadığımız iletişim becerisindeki eksikliklerimiz hem de karşımızdaki kişinin duygularını, düşüncelerini, tutumlarını, davranışlarını benimseyememek ve o kişi ile duygudaşlık/empati kuramamamızdır.

Bu çalışmada Kişilerarası Duyarlılık Eğitim programının üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerilerine etkisinin olup olmayacağı incelenecektir. Ayrıca anne-baba eğitimlerinin, anne-babalarının çalışma durumlarının, kardeş sayılarının, yaşadıkları yerlerin, lisansa tamamlamayı düşünme durumlarına göre kişilerarası duyarlılıklarının değişip değişmeyeceği incelenmek istenmiştir. Bu amaçla üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ve empati yeteneklerini geliştirmeye yönelik sekiz oturumluk bir kişiler arası eğitim programı hazırlanarak eğitim verilerek çeşitli değişkenler açısından ele alınması amaçlanmıştır.

Gelişen teknoloji ile birlikte hemen hemen herkes ağır stresle karşı karşıya kalarak bireyin davranışlarını etkilemektedir. Bu nedenle öğrencilerin kişilerarası ilişkilerini, iletişim becerilerini geliştirip güçlendirerek sağlam ve sağlıklı bir ruhla yaşamalarına ön ayak olmak gerekir. Böylece karşılaşacak olan herhangi bir problemi çözebilme yeteneğe sahip olmalarına yardımcı olunabilecektir.

Bu çerçevede araştırmanın temel problemi şu şekilde ifade edilebilir: “Kişilerarası duyarlılık eğitim programının üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerilerine etkisi var mıdır?”

Bu temel problemi derinlemesine ve tüm boyutları ile analiz edebilmek için aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

- 1.Üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerileri anne-babalarının eğitim seviyelerine göre anlamlı biçimde farklılaşmakta mıdır?
- 2.Üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerileri anne-babalarının çalışma durumlarına göre anlamlı biçimde farklılaşmakta mıdır?
- 3.Üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerileri kardeş sayılarına göre anlamlı biçimde farklılaşmakta mıdır?
- 4.Üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerileri yaşamlarını geçirdikleri yerlere göre anlamlı biçimde farklılaşmakta mıdır?
- 5.Üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerileri bölümlerini lisansa tamamlamayı düşünme durumlarına göre anlamlı biçimde farklılaşmakta mıdır?

2.Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeline, çalışma grubuna, araştırmada kullanılmış olan veri toplama araçlarına, veri toplama sürecine, araştırmanın sayıltı ve sınırlılıklarına yönelik bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin kişilerarası duyarlılık eğitiminin üniversite öğrencilerinin empati ve iletişim becerilerine etkisinin belirlenmesi ve incelenmesi amacıyla yapılmış olan bu çalışmada ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır.

2.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Bölümü'nde öğrenim gören 48 öğrenciden oluşmaktadır. Farklı iki şubeden gönüllü olarak katılan 24 öğrenci deney grubunu, 24 öğrenci de kontrol grubunu oluşturmuştur. Deney grubuna verilen kişilerarası duyarlılık eğitimi sürecini araştırmacının kendisi yürütmüştür.

Araştırmaya Katılanların Kişisel Özellikleri

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Anne – Baba Eğitim Durumları

Anne - Baba Eğitim Durumları		(f)	(%)
İlkokul	Anne	35	72,9
	Baba	21	43,8
Ortaokul	Anne	4	8,3
	Baba	13	27,1
Lise	Anne	7	14,6
	Baba	10	20,8
Lisans	Anne	2	4,2
	Baba	4	8,3

Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Empati ve İletişim Becerilerine Etkisi

Araştırmaya katılan öğrencilerden 35'inin annesi, 21'inin babası ilkokul mezunu, 4'ünün annesi, 13'ünün babası ortaokul mezunu, 7'sinin annesi, 10'unun babası lise mezunu, 2'sinin annesi, 4'ünün babası lisans mezunu olup, annesi ya da babası lisansüstü mezunu olan öğrenci bulunmamaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin(%72,9) ve babalarının(%43,8) büyük çoğunluğu ilkokul mezunudur.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Anne - Baba Çalışma Durumları

Anne - Baba Çalışma Durumları		(f)	(%)
Çalışıyor	Anne	8	16,7
	Baba	35	72,9
Çalışmıyor	Anne	40	83,3
	Baba	13	27,1

Araştırmaya katılan öğrencilerden 8'inin annesi, 35'inin babası çalışmakta fakat 40'ının annesi, 13'ünün babası çalışmamaktadır.

Tablo 3. Araştırmaya Katılanların Kardeş Sayıları

Kardeş Sayısı	(f)	(%)
1	5	10,4
2	14	29,2
3 ve daha fazla	29	60,4

Araştırmaya katılan öğrencilerden 5'inin bir kardeşi, 14'ünün 2 kardeşi, 29'unun üç ve daha fazla kardeşi olup, büyük çoğunluğunun (%60,4) üç ve daha fazla kardeşi vardır.

Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Yaşamlarını Geçirdikleri Yerleşim Birimi

Yaşamını Geçirdiği Yerleşim Birimi	(f)	(%)
Köy	10	20,8
Kasaba	4	8,3
İlçe	18	37,5
İl	16	33,3

Araştırmaya katılan öğrencilerden yaşamını 10'u köyde, 4'ü kasabada, 18'i ilçede, 16'sı ilde geçirmiştir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Bölümünü Lisansa (4 Yıla) Tamamlamayı Düşünme Durumu

Bölümünü Lisansa (4 Yıla) Tamamlamayı Düşünme Durumu	(f)	(%)
Evet	42	87,5
Hayır	6	12,5

Araştırmaya katılan öğrencilerden 42'si okumakta olduğu bölümü lisansa (4yıla) tamamlamayı düşünüyor, 6'sı ise lisansa tamamlamayı düşünmüyor.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Kişisel Değerlendirme Formu

Araştırmanın temel değişkeni olan kişilerarası duyarlılık eğitiminin, öğrencilerin empati ve iletişim becerileri ile ilişkili olabileceği düşünülmüş, birtakım verilerin elde edilmesi amacıyla "Kişisel Değerlendirme Formu" oluşturulmuştur. Bu formda, öğrencilerin, anne-baba eğitim düzeyi, anne-babanın çalışıp çalışmadığı durum bilgisi, kardeş sayısı, yaşamının çoğunu geçirdiği yerleşim birimi, okuduğu bölümü lisansa (4yıla) tamamlamayı düşünüp düşünmediği bilgileri yer almıştır. Bu formlar araştırmanın örneklemini oluşturan 48 öğrenciye uygulanmıştır.

2.3.2. Empatik Eğilim Ölçeği:

Empatik Eğilim Ölçeği, empatinin duygusal bileşenini ve kişilerin günlük hayatta ne kadar empati kurabildiklerini anlamak amacı ile Dökmen (1988) tarafından geliştirilmiştir bir ölçektir. Geliştirilen bu ölçeğin ben-merkezci iletişimin niteliklerini gösteren birkaç maddesi vardır. 20 sorudan oluşan bu ölçek 5'li likert tarzındadır. Ölçeğin tüm maddelerine 1'den 5'e kadar sayısal değer verilmiş olup amacı kişilerin ölçeğin o maddesinde tanımlanan fikri ne derecede benimsediklerini ortaya çıkarmaktır. Ölçeğinin sekiz maddesi, katılan kişilerin "evet" cevabına yönelme durumlarını dengelemek için olumsuz tümcelerden meydana gelmektedir. Katılımcılar 20 soruya 1 ile 5 arasında puanlandırma yapmaktadır. Puanlar hesaplanırken 3,6,7,8,11,12,13,15. sorular tersinden toplanmaktadır. Empatik Eğilim Ölçeğinde en fazla 100 en az 20 puan alınabilir. Hesaplanan toplam ölçeğe katılan kişilerin empati becerileri puanlarını gösterir. Toplam puan değerinin düşük olması katılan kişilerin empati becerisinin düşük olduğunu; toplam puan değerinin yüksek olması katılan kişilerin empati becerisinin de yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Empati ve İletişim Becerilerine Etkisi

Bu ölçek, Dökmen (1988) tarafından 70 kişilik bir öğrenci grubuna ölçeğin tekrardan uygulanması metoduyla, üç hafta arayla iki defa yapılmıştır. Bu uygulamanın sonunda ölçeğin güvenilirliği 0.82'dir. Deneklerin ölçeğin tek ve çift maddelerinden aldıkları puanlar arasındaki ölçeği yarılama güvenilirliği 0.86 olarak bulunmuştur. Ölçeğin araştırma grubu için Cronbach Alpha ile hesaplanan güvenilirlik katsayısı 0.72 olarak bulunmuştur. Ölçeğin geçerlik çalışması yine Dökmen (1988) tarafından yapılmıştır. 24 kişilik bir denek grubunun EEÖ ve Edwards Kişisel Tercih Envanteri'nin "Duyguları Anlama" bölümünden aldıkları puanlar arasındaki ilişkinin geçerliği 0.68 olarak bulunmuştur.

2.3.3. İletişim Becerileri Ölçeği:

İletişim Becerileri Ölçeği, Korkut (1996b) tarafından geliştirilen İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği ve önceleri yurtdışında ve yurtdışında iletişim becerilerini ölçmeyi amaçlayan ölçme araçları esas alınarak meydana getirilmiştir. Ayrıca Baker ve Shaw, (1987), Egan (1994), Egan (2002) ve Gordon (1992) gibi uzmanların iletişim becerileri ile ilgili araştırmaları incelenmiş ve madde havuzundaki 40 madde bu yönde meydana getirilmiştir. Ölçekte bulunan maddeler 5'li Likert ile derecelendirilmiştir. Geçerlik çalışmalarında ilk önce kapsam ve görünüş geçerliği için psikolojik danışma ve rehberlik dalında üç uzman kişiden fikir alınmıştır. Ayrıca, dokuz kişilik üniversite öğrencisinden meydana gelen bir pilot gruptan maddelerin anlaşılabilir olup olmadığına dair geri bildirim alınmıştır. Alınan fikirler ve eleştiriler yönünde ölçek maddelerinde yapılması gereken düzeltme ve madde çıkarma işlemleri yapılarak, toplam 30 maddelik deneme formu oluşturulmuş ve geçerlik güvenilirlik çalışmaları bu maddeler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik değerleri, literatürde kabul gören değerler arasındadır.

Çalışmanın ilk aşamasında 162 kişilik çalışma grubu üzerinde madde analizi ve yapı geçerliği için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Daha sonra 144 kişiden oluşan ikinci çalışma grubu ile açımlayıcı faktör analizinden elde edilen madde-faktör yapısının doğrulayıcı faktör analizi ile model uyumu test edilmiştir. Bununla birlikte, alanyazında gösterildiği gibi cinsiyet değişkenine göre iletişim becerileri açısından fark olup olmadığını anlamak amacıyla MANOVA ve ANOVA testleri yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik çalışmaları kapsamında iç tutarlık güvenilirliği Cronbach Alfa katsayısı; test tekrar test güvenilirliği ise Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu hesaplanarak incelenmiştir. Araştırmada madde analizi, açımlayıcı faktör analizi ve iç tutarlılık katsayılarının belirlenmesinde PASW (SPSS 18) paket, doğrulayıcı faktör analizi için SPSS ve Amos 19 paket programı kullanılmıştır.

2.4. Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin İçeriği

Kişiler arası duyarlılık eğitimi toplam on altı saat ve haftada iki defa (pazartesi-cuma) olmak üzere sekiz oturum şeklinde uygulanmıştır. Her bir oturum iki saatlik zaman dilimini kapsamaktadır. Uygulamada deney grubu ve kontrol grubu olarak Gaziosmanpaşa üniversitesi sosyal bilimler meslek yüksek okulu çocuk gelişimi öğrencileri seçilmiştir. Her iki gruptaki öğrencilere ön test ve son test uygulanmıştır.

Deney grubu öğrencilerine hazırlanan kişilerarası eğitim programı uygulanmış ve programın sonunda hem deney grubuna hem de kontrol grubuna son test uygulanarak değerlendirmeler ve karşılaştırmalar yapılmış, aralarındaki farklar ve ilişkiler saptanmıştır. Kişiler arası Duyarlılık Eğitiminde (Dökmen, 2013), (Cüceloğlu, 2012), (Dökmen 2013), (Beçene, 2015), (Bekcan, 2015), (Dölek, 2015) , (Yavuzer, 1997) kaynaklarından faydalanılmıştır.

Bu eğitimde

1. OTURUM

Kişilerarası Duyarlılık+ Oyun

2. OTURUM

İlk İzlenimlerimizi Nelere Dayanarak Oluşturuyoruz?+ Kısa Film

3. OTURUM

Kalıplaşmış Tutumlar(Kalıp Yargılar)+Atölye Çalışması

4. OTURUM

Saldırganlığın Nedenleri+ Drama Çalışması

5.OTURUM

Hoşgörü+ Kısa Film+ Atölye Çalışması

6. OTURUM

Empati+Kısa Film+Drama Çalışması

7. OTURUM

İletişim Becerileri+Kısa Film+Drama Çalışması

8. OTURUM:

Program Değerlendirmesi+ Drama Çalışması

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde elde edilen veriler, SPSS 17.0 istatistik paket programı aracılığıyla çözümlenmiştir. Öğrencilere ait kişisel bilgiler, frekans ve yüzde tabloları şeklinde sunulmuştur. Empatik Eğilim Ölçeği ve İletişim Becerileri Ölçeği eğitimden önce ve sonra kontrol ve deney grubuna uygulanmıştır. Deneysel işlem öncesi kontrol ve deney gruplarından alınan ön test puanlarının karşılaştırılmasında ve deneysel işlem sonrasında gruplardan alınan son test puanlarının karşılaştırılmasında bağımsız örneklem t testi (Independent Samples t Test) uygulanmıştır. Kontrol ve deney grubuna uygulanan ölçeklerden alınan ön test ve son test puanlarının incelenmesinde grupların kendi içindeki değişimi analiz edebilmek için bağımlı örneklem t-testi (Paired Samples t-Test) yapılmıştır. Analizlerde güven aralığı %95 (anlamlılık düzeyi 0,05 $p < 0,05$) olarak belirlenmiştir.

3. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde ölçeklerin geçerlik – güvenirlik değerleri ve kişilerarası duyarlılık eğitiminin öncesi ve sonrasında ölçek ile toplanan verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan bulgular ve yorumlar yer almaktadır.

Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Empati ve İletişim Becerilerine Etkisi

Ölçeklerin Geçerlik – Güvenirlik Değerleri
Tablo 6. Empatik Eğilim Ölçeğinin Faktör Analizine Uygunluk Değerleri

	Katılımcı Sayısı	Madde Sayısı	Kaiser–Meyer–Olkin (KMO)	Bartlett’s Testi		
				Ki kare (X ²)	Serbestlik Derecesi (sd)	Anlamlılık (p)
Empatik Eğilim Ölçeği	48	20	.675	620.557	190	.000
İletişim Becerileri Ölçeği	48	25	.766	919.705	300	.000

Araştırmada kullanılan ölçeklerdeki maddelerin faktör analizine geçmeden önce KMO ve Bartlett’s testleri yapılmıştır. Araştırmada kullanılan Empatik Eğilim Ölçeği’nin KMO değeri (.675), Bartlett’s testi sonucu (620.557)(p<.01), İletişim Becerileri Ölçeği’nin KMO değeri (.766), Bartlett’s testi sonucu (919.705)(p<.01) olarak bulunmuş ve faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir. Empatik Eğilim Ölçeği’nin güvenilirlik katsayısı .68, İletişim Becerileri Ölçeği’nin güvenilirlik katsayısı ise .87 olarak bulunmuştur. Özdamar (2004) cronbach alfa değerinin .40’dan düşük olmasını güvenilir olmadığı, .80’den yüksek olmasını ise yüksek derecede güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Ölçeklerde bulunan maddelerin faktör yükleri .462 ile .773 arasında değişmektedir. Büyüköztürk (2009) ölçme aracındaki maddelerin faktör yük değerlerinin .45 ve üzeri olmasının seçim ve kullanım için iyi bir ölçüt olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 7: Deney ve Kontrol Gruplarının Empatik Eğilim Ölçeği Öntest Puanlarının Karşılaştırılması

Ölçüm	N	X	SS	Sd	t	p
Deney	24	3.15	.36	23	5.246	.000
Kontrol	24	3.66	.39			

p<.01

Deney grubu ile uygulamaya başlamadan önce grupların Empatik Eğilim Ölçeği öntest puanları incelendiğinde puanların kontrol grubu lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır (p<.01). Dolayısıyla deney grubunun(X=3,15) eğitim süreci başlamadan önce Empatik Eğilim puanları kontrol grubuna (X=3,66) göre daha düşüktür.

Araştırmaya kontrol grubu olarak katılan üniversite öğrencilerinin, empatik eğilim düzeylerinde öntest ve son test sonuçları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi (Independent Samples Test)

uygulanmıştır.Araştırmaya kontrol grubu olarak katılan üniversite öğrencilerinin öntest ve sontest sonuçları arasındaki empatik eğilim düzeylerindeki anlamlı farklılık aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo 8. Empatik Eğilim Ölçeği Kontrol Grubu Öntest ve Sontest Ortalama Puanlarının t-Testi Sonuçları

Ölçüm	N	X	SS	Sd	t	p
Öntest	24	3.66	.39	23	-.153	.880
Sontest	24	3.67	.42			

p<.05

Tablo 8 incelendiğinde, kontrol grubunun Empatik Eğilim Ölçeği'ne verdiği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>.05). Uygulama sürecinde kontrol grubu ile herhangi bir çalışma yapılmadığından süreç öncesinde ve sonrasında yapılan testlerin ortalama puanları birbirine yakındır.

Araştırmaya deney grubu olarak katılan üniversite öğrencilerinin, empatik eğilim düzeylerinde öntest ve sontest sonuçları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla bağımlı örneklem t testi (Paired Samples Test) uygulanmıştır.Araştırmaya deney grubu olarak katılan üniversite öğrencilerinin öntest ve sontest sonuçları arasındaki empatik eğilim düzeylerindeki anlamlı farklılık aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo 9. Empatik Eğilim Ölçeği Deney Grubu Öntest ve Sontest Ortalama Puanlarının t-Testi Sonuçları

Ölçüm	N	X	SS	Sd	t	p
Öntest	24	3.15	.37	23	-4.290	.000
Sontest	24	3.32	.36			

p<.01

Tablo 9 incelendiğinde, deney grubunun Empatik Eğilim Ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (p<.01). Buna göre uygulamaya başlamadan önce deney grubunun ortalama puanı (X=3.15) gruba eğitim verildikten sonra (X=3.32) anlamlı bir şekilde yükselmiştir. Bu da verilen eğitimin olumlu yönde etkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 7 deki veriler incelendiğinde, kontrol grubunun ortalama puanının deney grubunun ortalama puanından daha yüksek olmasına karşın eğitim sürecinin sonunda (Tablo9) deney grubu (X_{öntest}=3.15 X_{sontest}=3.32) puanını anlamlı bir şekilde yükseltirken, Tablo 8 deki veriler incelendiğinde, kontrol grubunun (X_{öntest}=3.66 X_{sontest}=3.67) puanı çok fazla değişiklik göstermemiştir.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin, kişilerarası eğitim süreci başlamadan önce kontrol ve deney grubu arasındaki iletişim becerilerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla bağımlı örneklem t testi (Paired Samples

Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Empati ve İletişim Becerilerine Etkisi

Test) uygulanmıştır. Üniversite öğrencilerinin kontrol ve deney grubu arasındaki iletişim becerilerinde bulunan anlamlı farklılık aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo 10. Deney ve Kontrol Gruplarının İletişim Becerileri Ölçeği Öntest

Puanlarının Karşılaştırılması

Ölçüm	N	X	SS	Sd	t	p
Deney	24	3.74	.39	23	2.691	.013
Kontrol	24	4.06	.41			

$p < .05$

Deney grubu ile uygulamaya başlamadan önce grupların İletişim Becerileri Ölçeği öntest puanları incelendiğinde puanların kontrol grubu lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır ($p < .05$). Deney grubunun ($X=3,74$) eğitim süreci başlamadan önce İletişim Becerileri puanları kontrol grubuna ($X=4,06$) göre daha düşüktür.

Araştırmaya kontrol grubu olarak katılan üniversite öğrencilerinin, iletişim becerileri düzeylerinde öntest ve son test sonuçları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi (Independent Samples Test) uygulanmıştır. Araştırmaya kontrol grubu olarak katılan üniversite öğrencilerinin öntest ve son test sonuçları arasındaki empatik eğilim düzeylerindeki anlamlı farklılık aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo 11. İletişim Becerileri Ölçeği Kontrol Grubu Öntest ve Son Test Ortalama

Puanlarının t-Testi Sonuçları

Ölçüm	N	X	SS	Sd	t	p
Öntest	24	4.06	.41	23	.269	.790
Son test	24	4.05	.43			

$p < .05$

Tablo 11 incelendiğinde, kontrol grubunun İletişim Becerileri Ölçeği'nden aldığı öntest ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p > .05$). Uygulama sürecinde kontrol grubu ile herhangi bir çalışma yapılmadığından süreç öncesinde ve sonrasında yapılan testlerin ortalama puanları birbirine yakın olmakla birlikte, puanlarında azalma da görülmektedir.

Araştırmaya deney grubu olarak katılan üniversite öğrencilerinin, iletişim becerileri düzeylerinde öntest ve son test sonuçları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla bağımlı örneklem t testi (Paired Samples Test) uygulanmıştır. Araştırmaya deney grubu olarak katılan üniversite öğrencilerinin öntest ve son test sonuçları arasındaki empatik eğilim düzeylerindeki anlamlı farklılık aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo 12. İletişim Becerileri Ölçeği Deney Grubu Öntest ve Sontest Ortalama Puanlarının t-Testi Sonuçları

Ölçüm	N	X	SS	Sd	t	p
Öntest	24	3.74	.39	23	-3.503	.002
Sontest	24	3.95	.43			

$p < .01$

Tablo 12 incelendiğinde, deney grubunun İletişim Becerileri Ölçeği öntest ve sontest puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < .01$). Buna göre uygulamaya başlamadan önce deney grubunun ortalama puanı ($X=3.74$) gruba eğitim verildikten sonra ($X=3.95$) anlamlı bir şekilde yükselmiştir. Bu da verilen eğitimin olumlu yönde etkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 10' daki veriler incelendiğinde kontrol grubunun ortalama puanının deney grubunun ortalama puanından daha yüksek olmasına karşın eğitim sürecinin sonunda (Tablo 12) deney grubu ($X_{\text{öntest}}=3.74$ $X_{\text{sontest}}=3.95$) puanını anlamlı bir şekilde yükseltirken, Tablo 11 deki veriler incelendiğinde, kontrol grubunun ($X_{\text{öntest}}=4.06$ $X_{\text{sontest}}=4.05$) puanı çok fazla değişiklik göstermemiş olup, kontrol ve deney grubu sontest puanları birbirine yaklaşmıştır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu bölümünde, araştırma kapsamında istatistik analizlerinden elde edilen bulgular, araştırmanın temelini oluşturan problemler ve araştırma soruları kapsamında tartışılarak ve alandaki çeşitli çalışmalarla da ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Araştırmanın alana sağlayacağı katkı da bu bölümde sunulmuştur. Literatürde kişilerarası duyarlılık eğitiminin, iletişim becerileri veya empati üzerindeki etkisini tespit etmeye yönelik araştırmaya rastlanamamış olup benzer çalışmalarla karşılaştırmalar yapılarak tartışma sunulmuştur.

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun üç ve daha fazla kardeşi vardır. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun anne ve babası ilkökul mezunu olup, anne veya babası lise veya lisans mezunu olan öğrenci sayısı oldukça azdır. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun babası çalışmakta ve neredeyse tamamına yakınının annesi çalışmamaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu yaşamını ilçede veya ilde geçirmiştir. Yaşamını köyde sürdüren öğrenci sayısı da önemsenmeyecek kadar az değildir. Araştırmaya katılan öğrencilerin neredeyse tamamına yakını okuduğu önlisans bölümünü lisansa (4 yıla) tamamlamayı düşünüyor.

Deney grubu ile uygulamaya başlamadan önce grupların Empatik Eğilim Ölçeği öntest puanları incelendiğinde puanların kontrol grubu lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Deney grubuna verilen eğitim, öğrencilerin Empatik Eğilim Ölçeği sontest puanlarını olumlu yönde etkilemiştir. Elde edilen bulgulara göre verilen eğitim başarılı olmuş, deney grubu öğrencilerinin sontest puanlarını anlamlı bir şekilde farklılaştırmıştır. Bu çalışmayı destekler nitelikte olan,

Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Empati ve İletişim Becerilerine Etkisi

Yavuzer, (1997), vermiş olduğu eğitim sonrasında kontrol grubunun empatik beceri puanlarının ortalamasının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığını saptamıştır. Araştırmacının elde ettiği sonuç, Akgül, (2017) tarafından empatik düşünme becerileri geliştirmek ve kazandırmak amacıyla geliştirilen kişilerarası duyarlılık eğitimi programının olumlu etkisini destekler niteliktedir. Benzer şekilde (Gemci, 2015), yapmış olduğu çalışma sonucunda elde ettiği araştırma bulguları, etkili iletişim ve empatik beceri eğitim programının ilköğretim 8. sınıf öğrencilerinin empatik becerileri üzerinde anlamlı bir artış yarattığı sonucu, elde ettiğimiz çalışma sonucunu destekler niteliktedir. Buna karşın kontrol grubunun empatik eğilim son test puanları, ön test puanlarına göre çok fazla değişiklik göstermemiştir. Bu da verilen eğitimin ve eğitiminin, öğrencilerin empatik eğilim becerilerini geliştirmesi açısından oldukça başarılı olduğunu gösterir. Bir başka ifadeyle, verilen eğitim amacına ulaşmış, eğitimci başarılı olmuştur.

Kontrol grubunun iletişim becerileri ortalama puanının deney grubunun ortalama puanından daha yüksek olmasına karşın eğitim sürecinin sonunda deney grubu puanını anlamlı bir şekilde yükseltirken, kontrol grubunun puanı çok fazla değişiklik göstermemiş olup, kontrol ve deney grubu son test puanları birbirine yaklaşmıştır. Bu da verilen eğitimin ve eğitiminin, öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirmesi açısından oldukça başarılı olduğunu gösterir. Öz (2008) çalışmasında vermiş olduğu eğitim sonrasında, kontrol grubunun iletişim becerileri puanlarının ortalamasının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığını saptamıştır. Araştırmanın bu kısmında elde edilen bulgular, iletişim becerileri geliştirmek ve kazandırmak amacıyla geliştirilen kişilerarası duyarlılık eğitimi programının etkisini inceleyen başka araştırma bulgularını da destekler niteliktedir (Kadivar, 2007; Lane-Garon ve Richardson, 2003; Martin, Waltman ve Greenwood, 2002; Sağkal, 2011; Sertel ve Kurt, 2004; Sommerfelt ve Vambhein, 2008; Spears, 2004). Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen bulguların, önceki çalışmalarda elde edilen sonuçlarla tutarlı olduğu görülmektedir. Çalışmamızı destekler nitelikte olan, Binici (2010), çalışmasında yaratıcı drama yöntemi ile verdiği eğitim, öğretmenlerin iletişim becerilerinin davranışsal alt boyutunun geliştirilmesinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Thomas ve Corcoran (2003), hiperaktivite dikkat eksiliği olan çocuk ve ergenlerin ailelerine yönelik yapılan araştırmaları derlemişler ve bu araştırmalar çerçevesinde geliştirilen psiko eğitim programlarına katılan ailelerin iletişim becerilerinde artış olduğunu saptamışlardır. Ayrıca, Damırchi (2014), çalışmasında Barış Eğitim Programı'na katılan öğrencilerin İletişim Becerileri Ölçeği'nden almış oldukları son test puanları kontrol grubuna oranla manidar bir fark gözlenmiştir. Benzer şekilde, Kim ve diğerleri (2011), agresif çocuklara ve bu çocukların annelerine yönelik hazırladıkları sosyal beceri eğitimi ve ebeveynlik eğitimi programlarının etkililiğini üç farklı grup üzerinde test etmişlerdir. Müdahale gruplarından birine hem sosyal beceri eğitimi hem de ebeveynlik eğitimi verilmiştir. İkinci müdahale grubuna sadece sosyal beceri eğitimi verilmiştir. Üçüncü grup ise kontrol grubu olduğu için herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Araştırma bulgularına göre, müdahale gruplarına katılan annelerin kontrol grubuna göre iletişim ve empati kurma becerilerinde ve çocuklarıyla olan

ilişkilerinde bir düzelme söz konusu olmuştur. Görüldüğü üzere, derleme çalışmalarında ulaşılan bulgular, bu araştırmada elde edilen bulguları destekler niteliktedir.

5. ÖNERİLER

Bu araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlara doğrultusunda, birtakım öneriler getirilebilir:

- İlgili literatür incelendiğinde, kişilerarası duyarlılık eğitimi ile ilgili çalışmalara rastlanamadığından, buna benzer araştırmaların geliştirilerek artırılması, kişilerarası duyarlılık eğitimi ile empatik düşünme ve iletişim becerileri arasındaki olumlu etkinin sürüp sürmediğinin belirlenmesinde veya eğitimin eksik yönlerinin geliştirilmesinde oldukça etkili olacağı düşünülmektedir.
- Bu çalışma kişilerarası duyarlılık eğitiminin içeriği ve etkinlikleri geliştirilerek, faklılaştırılarak, çeşitlendirilerek üniversite öğrencilerine verilebileceği düşünülmektedir.
- Yapılan bu çalışmada örneklemdeki öğrenciler bölüm gereği kız olduğu için kız öğrencilerle çalışılmıştır. Karma bir grupta bu çalışmanın yenilenebileceği düşünülmektedir.
- Bu çalışma anne-babalarla, lise, ortaöğretim ve ilkokul öğrencileri ile de yapılabilineceği düşünülmektedir.
- Kişilerarası Duyarlılık Eğitim Programı, üniversite öğrencilerinin empatik düşünme ve iletişim becerilerini artırmaya yönelik etkinlikler olarak bazı derslerde uygulanabilir. Bu yönüyle çalışmanın Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.
- Üniversitelerde iletişim ve empatik beceri düzeyleri düşük olan öğrencilerden oluşan gruplar belirlenip, bu gruplara kişilerarası duyarlılık eğitimi verilebilir. Bu programdaki etkinlikler öğrencilerin empatik düşünme ve iletişim beceri düzeylerinde belirgin bir artış sağlamıştır.
- Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin daha çok başarılı olabilmesi için program daha çok geliştirilebilir ve programa farklı etkinlikler eklenebilir.
- Üniversite hocalarına yönelik olarak da kişilerarası duyarlılık eğitimi düzenlenerek, üniversite öğrencilerine yapılan çalışmanın sonuçlarının daha kalıcı olması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz. H.M. (2005). *Etkili İletişim*. Elis Yayınları
- Baker, S. B. & Shaw, M. C. (1987). *Improving Counseling Through Primary Prevention*. Ohio: Merrill Publishing Company.
- Beçene, Y., (2015). *Anadoluda Hoşgörü Kültürünün Kaynakları*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmama Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Bekcan. S., (2015). *İletişim Becerileri, Motivasyon ve Sağlık Çalışanlar*, Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Empati ve İletişim Becerilerine Etkisi

- Binici, B. K. (2010). *İlköğretim Okullarında Uygulanan Mesleki Çalışmalarda (Seminer Dönemi) Yaratıcı Drama Uygulamasının Öğretmenlerin İletişim Becerilerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boyce, P. & Mason, C. (1996). An Overview Of Depression-Prone Personality Traits And The Role Of Interpersonal Sensitivity. *Australian and New Zealand Journal Of Psychiatry*, 30, 90-103.
- Boyce, P. and Parker, G. (1989). Development Of A Scale To Measure Interpersonal Sensitivity. *Australian and New Zealand Journal Of Psychiatry*, 23(3), 341-351.
- Boyce, P., Parker, G., Barnett, B., Cooney, M. & Smith, F. (1992). Personality As A Vulnerability Factor To Depression. *British Journal Of Psychiatry*, 159, 106-114.
- Bozgeyikli, H. (2001). *Üniversite Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri ile Kişiler Arası İlişkilerde Farkında Olma Düzeyleri*.Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Anabilim Dalı
- Cüceloğlu, D. (2012). *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Sadırdamırcı E. (2014). *Barış Eğitimi Programının Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Çatışma Çözme ve İletişim Becerilerine Etkisi*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dökmen, Ü. (2002). *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Dökmen, Ü. (2013). *Sanatta Ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul. Remzi Kitapevi.
- Dölek, A.K., (2015), *Üniversite Öğrencilerinin İletişim Becerilerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Egan, G., (1994). *Psikolojik Danışmaya Giriş*. Akkoyun F. (Çev), Ankara: Form Ofset.
- Egan, G., (2002). *The Skilled Helper: A Problem-Management And Opportunity-Development Approach To Helping* (7th Ed.) Pacific Grove, CA: Brooks/Cole
- Gemci, H. (2015). *İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerine Uygulanan Etkili İletişim ve Empatik Beceri Eğitiminin Öğrencilerin İletişim ve Empatik Becerilerine Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gordon, T. (1992). *Etkili Öğretmen Eğitimi*. Çev. E. Aksoy E. ve B. Özkan. İstanbul:YA-PA Yayınları
- Kadivar, S. (2007). *Toward A New Paradigm: Multicultural Peace Education*. Doctoral Dissertation. Walden University.
- Kim M., Hyun S., Hong J. S. & Choi M. (2011). Social Skills Train And Parent Education Programs For Aggressive Preschoolers and Their Parents In South Korea. *Children And Youth Services Review*, 33,838-845.
- Korkut, F. (1996). İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışmaları. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7), 18-23.
- Lane- Garon, P.S. & Richardson, T. (2003). Mediator Mentors: Improving School Climate, Nurturing Student Disposition. *Conflict Resolution Quarterly*, 21 (1), 47-68.

- Martin, M. Waltman, M. & Greenwood, C.W. (2002). *Çocuğunuzun Okulla İlgili Sorunlarını Çözebilirsiniz* (Çev. F. Zengin Dağıdır). (3. Basım) İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Öz, F. S. (2008). *Öfke Yönetimi Eğitiminin Ergenlerde Öfke İle Başa Çıkma ve İletişim Becerilerine Etkisi*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sağkal, A. S. (2011). *Barış Eğitimi Programı'nın İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Eğilimleri, Empati Düzeyleri ve Barışa İlişkin Görüşleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Sertel, J. M., Kurt, G.(2004). *Barış Bireyde Başlar*. İstanbul: Ekspres Basım.
- Sommerfelt, O. H., & Vambheim, V. (2008). "The Dream Of The Good" A Peace Education Project Exploring The Potential To Educate For Peace At An Individual Level. *Journal Of Peace Education*, 5 (1), 79-95.
- Spears, S. C. (2004). *Freedom'S Children: Fifth Graders' Perceptions Of The Effects Of Peace Education İn The Form Of Kingian Nonviolence*. Doctoral Dissertation, University Of Rhode Island.
- Thomas, C. & Corcoran J. (2003). Family Approaches To Attention Deficit Hyperactivity Disorder: A Review To Guide School Social Work Practice. *Children & School*, 25 (1), 19-34.
- Yavuzer, N., (1997). *Sosyal Beceri Eğitimi Uygulamasının Okul Yöneticilerinin Empatik Beceri-Çatışma Eğilimi ve Tutumlarına Etkisi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.